

ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԻՆՔՆԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՐՑԸ 1915 ԹՎԱԿԱՆԻՆ

«Հայկական կյանքի նորից գործի գցած մակույկը մեծ տերությունների միջազգային քաղաքականության կամակոր ալիքների ազդեցության ներքո մերթ, վեր էր խոյանում համաշխարհային հետաքրքրության գլխապտույտ մակարդակը, մերթ, շրջվում համընդհանուր անտարբերության անդունդը»:

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՄԱՌ²⁴¹

1914 թ. օգոստոսի 1-ին Առաջին համաշխարհային պատերազմի բռնկումով աշխարհի քաղաքական վերաբաժանման համար մեծ տերությունների պայքարը մտավ նոր՝ զինված փուլ: Արևմտյան Հայաստանը, որտեղ դեռևս պատերազմի նախօրեին բախվում էին եվրոպական տերությունների տնտեսական ու քաղաքական շահերը, դարձավ ռուս-թուրքական ռազմական գործողությունների թատերաբեմ: Այդ հանգամանքն էական փոփոխություններ առաջացրեց ոչ միայն մեծ տերությունների մերձավորարևելյան քաղաքականության մեջ, այլև Հայկական հարցի վրա ազդող լուրջ գործոն դարձավ: Նախ, Թուրքիայի մասնակցությունը պատերազմին, որպես կազմերական Կերմանիայի դաշնակից, ցրեց Եռյակ համաձայնության տերությունների վերջին հույսերը թուրքական պետության չեզոքությունն ապահովելու մասին, հետևաբար, ի չիք դարձավ Օսմանյան կայսրության տարածքային ամբողջականությունը չխախտելու և նրա անձեռնմխելիությունը պահպանելու դիվանագիտական սկզբունքը: Ավելին, Ռուսաստանը, Անգլիան և Ֆրանսիան առաջ քաշեցին օսմանյան «ժառանգության», այսինքն՝ Թուրքիայի ասիական տիրույթների

²⁴¹ Գալոյան Գ., Հայոց զորավարը: Տե'ս «Գրական թերթ», Ե., 1990, թիվ 11:

րաժանման խնդիրը, որի բաղկացուցիչ մասն էր կազմում Արևմտյան Հայաստանի ու Կիլիկիայի ապագայի հարցը:

Օդտվելով նպաստավոր ռազմաքաղաքական իրադրությունից ռուսական Կովկասյան բանակը գրավում էր Արևմտյան Հայաստանի տարածքը՝ նպատակ ունենալով բաղկի դեպի սևծովյան նեղուցներ ու Կոստանդնուպոլիս տանող ամենակարճ ցամաքային ճանապարհը:

Օսմանյան Թուրքիայի դեմ պայքարում Ռուսաստանի արտաքին քաղաքական ծրագրերը համընկնում էին հայերի ազգային ձգտումներին, քանի որ Կովկասյան ճակատում ռուսական բանակի վճռական, սրընթաց ու հաջող ռազմական գործողություններն արևմտահայերին Թուրքական տիրապետությունից ազատագրվելու հույս էին ներշնչում: Արևմտյան Հայաստանում բարենորոգումներ իրագործելու և Թուրքական պետության սահմաններում ինքնավարության հասնելու ցանկությունը, որ տասնամյակներ շարունակ փայփայում էին հայերը, պատերազմի պայմաններում կարող էր իրականանալ բացառապես Ռուսաստանի և նրա դաշնակիցների հաղթանակի ղեկքում:

Արևմտյան Հայաստանն ու Կիլիկիան Ռուսաստանի համար ոչ միայն բանալի էին դեպի Մերձավոր Արևելք, այլև ղեկավար Կովկասյան սահմանների պաշտպանության տեսակետից: Չնայած խնդրի կարևորությանը՝ Ռուսաստանի արտգործնախարարությունը բացահայտորեն չէր արտահայտում Արևմտյան Հայաստանի, Կիլիկիայի, սևծովյան նեղուցների ու Կ.Պոլսի նկատմամբ ռուսական պետության հավակնությունները, որովհետև դեռ որոշակիորեն ծանոթ չէր ասիական Թուրքիայում դաշնակից Անգլիայի ու Ֆրանսիայի հետաքրքրություններին: Այդ պատճառով էլ ռուսական կառավարող շրջանակներում անհանգստանում էին, որ նշված տարածքների գրավումը կարող էր առաջ բերել դաշնակից երկրների անհաղթահարելի դիմադրությունը: Ահա թե ինչու պատերազմի սկզբնական փուլում ռուսական ղեկավարությունը բարձրացնում էր սևծովյան նեղուցներով ռուսական ռազմական նավատորմի ազատ ելումուտի ապահովման հարցը²⁴⁵: Իսկ Կիլիկիայի ու Պարսից ծոցի շրջանում հարավային ծովերը դուրս գալու ուղիներն իր ազդեցության ներքո

²⁴⁵ Палеолог М., Царская Россия во время мировой войны, Москва, 1991, с. 128:

պահելու, Արևմտյան Հայաստանի և Կիլիկիայի նկատմամբ դաշնակից պետությունների հետաքրքրությունները զգուշորեն շոշափելու, միաժամանակ, նշված տարածքները գրավելու հնարավորությունը պարզելու նպատակով ուսական կառավարությունը մշակեց թուրքական պետության սահմաններում Ռուսաստանի, Մեծ Բրիտանիայի և Ֆրանսիայի հովանավորությամբ հայկական վեց վիլայեթների և Կիլիկիայի (միջերկրածովյան Մերսին նավահանգստով հանդերձ, բացառությամբ Ալեք-սանդրետի ծովածոցի՝ Յուսուֆլիքով) տարածքում ինքնավար Հայաստանի ստեղծման ծրագիրը։ Այն հիմնված էր 1913 թ. Կ.Պոլսում Ռուսաստանի առաջարկած նախագծի վրա⁴⁶։ Եթե ցարական կառավարության համար նախագծի իրագործումը միջոց էր Արևմտյան Հայաստանի ու Կիլիկիայի տարածքով ապահովելու Ռուսաստանի ելքը դեպի Միջերկրական ծով, ապա Հայ ժողովրդի համար այդ ծրագիրն ազգային նպատակների իրականացման հիմք կարող էր դառնալ։ Հետևաբար՝ Հայ գործիչները ջերմորեն կարող էին այն պաշտպանել։ Հաշվի առնելով այդ հանգամանքը՝ Ռուսաստանի արագործնախարարությունը, Պետրոգրադում Հայ ներկայացուցիչների հետ գաղտնի բանակցություններից հետո, Արևմտյան Հայաստանի ու Կիլիկիայի ինքնավարության ծրագիրը և, հատկապես, Հայկական վեց վիլայեթներին Կիլիկիայի միացման գաղափարը Ֆրանսիայի ու Անգլիայի կառավարությունների առջև պաշտպանելու գործը դրեց Հայերի վրա։ Նախատեսվեց Հայ պատգամավորներ ուղարկել Անգլիա ու Ֆրանսիա։ Նախարարությունն իր օգնությունը խոստացավ Հայ պատվիրակներին Լոնդոնում և Փարիզում իր դեսպանների միջոցով։ Բայց քանի որ վերջիններս «բացահայտ աջակցությունը կարող էր հրահրել Անգլիայի և Ֆրանսիայի կասկածամտությունն այդ պատգամավորների դերի նկատմամբ, հատկապես Կիլիկիայի հարցում», ուստի արագործնախաբարությունում նպատակահարմար համարեցին, որ Հայ պատգամավորները գործեն ուրբան

⁴⁶ «Հայաստանի ավտոնոմիան» և Անտանտան։ Վավերագրեր իմպերիալիստական պատերազմի շրջանից, Աշոտ Դովհաննիսյանի առաջաբանով, Ե., 1926, փաստ. N 14, էջ 10։ Տե՛ս նաև Boghos Nubar's Papers and the Armenian Question, 1915-1918. Documents. Edited and translated by Vatche Ghazarian, Waltham. 1996, փաստ. N 8, էջ 19-20։

Հնարավոր է առանց ռուսական դեսպանների տեսանելի միջամտության: «Արշիններին միջամտությունը կարող է տեղի ունենալ լուր գովարտության դեպքում, ինչպես նաև այն ժամանակ, երբ իրենք ղեկավարները, դա հարկավոր համարեն»²⁴⁷, - 1915 թ. մայիսին Հայկական Ազգային պատվիրակության նախագահ Պ. Նուբարին տեղեկացնում էր Պետրոգրադի քննարկումներին մասնակցած Հասարակական գործիչ բժիշկ Հակոբ Զավրիյանը: Սակայն դիվանագիտական փաստաթղթերն իրականում վկայում են, որ ռուսական արտգործնախարարությունը խուսափեց իր իսկ ներկայացրած ծրագրի վերաբերյալ լուրջ նրաշխիքներ տալուց և եվրոպական կառավարությունների առջև այն բացահայտորեն պաշտպանելուց, որովհետև արդեն աեղյակ էր Կիլիկիայի Մերսին նավահանգստի ու նրա շրջակա տարածքների նկատմամբ Ֆրանսիայի հավակնություններին²⁴⁸:

Իր իրական նպատակները նրբորեն քողարկող ռուսական արտգործնախարարության Հանձնարարությամբ 1915 թ. ապրիլին Փարիզ, իսկ մայիսին այնտեղից Լոնդոն մեկնեցին Հ. Զավրիյանը և Ա. Ղուկասյանը²⁴⁹: Միաժամանակ, Ամենայն հայոց կաթողիկոս Գևորգ 5-րդի ապրիլի 10-ի հեռագրով ու ապրիլի 28-ի No 761-րդ հայրապետական կոնդակով «Անգլիայի ու Ֆրանսիայի կառավարությունների առջև Հայաստանի ինքնավարության ծրագիրը պաշտպանելու» Հանձնարարություն ստացավ Պ. Նուբարը²⁵⁰: Նրան Հ. Զավրիյանը Փարիզում հանգամանորեն տեղեկացրեց Պետրոգրադի ծրագրի և նրա քննարկումների մասին²⁵¹:

Հայ գործիչների նպատակն էր եվրոպական կառավարություններին ու հանրային կարծիքը տրամադրել հօգուտ Հայ ժողովրդի քաղաքական նպատակների իրականացման, միջազգային հանրությանը «բացատրել, որ թուրքական կա-

²⁴⁷ ՀԱԱ, ֆ. 57, ց. 5, գ. 19, ք. 87: Boghos Nubar's Papers and the Armenian Question, 1915-1918, փաստ. N 8, էջ 20:

²⁴⁸ «Հայաստանի ավտոնոմիան» և Անտանտան, փաստ. N 14; 15, էջ 11; N 16, էջ 12:

²⁴⁹ ՀԱԱ, ֆ. 57, ց. 5, գ. 19, ք. 86:

²⁵⁰ Նույն տեղում, գ. 27, ք. 34-35; գ. 28, ք. 185:

²⁵¹ Նույն տեղում, գ. 19, ք. 86-87: Boghos Nubar's Papers and the Armenian Question, 1915-1918, փաստ. N 67, էջ 109; N 108, էջ 183; N 156, էջ 268-270:

ռավարությունը վեց վիլայեթների և Կիլիկիայի հայ բնակչությանը կոտորածով ու զանգվածային աքսորներով բնաջնջելու նպատակ է հետապնդում»²⁵²։ Նրանք տեսակցություններ ունեցան Ֆրանսիայի արտգործնախարար Դեկասերի, Անգլիայի արտգործնախարարության պետքարտուղարի օգնական Արթուր Նիքոլսոնի, լորդ Բրայսի, լորդ Լենսթոնի, անգլիական ու ֆրանսիական խորհրդարանների բաղմաթիվ անգամների, քաղաքական գործիչների, ականավոր լրագրողների հետ²⁵³։ Այդ հանդիպումները ցույց տվեցին, որ եվրոպական կառավարությունների իրական շահերը չէին համապատասխանում հայկա-կան վեց վիլայեթների և Կիլիկիայի տարածքում ինքնավար Հայաստանի ստեղծման ծրագրին։ Հարցն այն է, որ դեռևս փետրվարին հենց Պետրոգրադի կառավարության կողմից առաջ էր քաշվել Կ. Պոլիսն ու սևծովյան նեղուցները Ռուսաստանին հանձնելու հարցը։ Դրանով սկիզբ էր դրվել օսմանյան «ժառանգության» բաժանման վերաբերյալ անգլո-ֆրանս-ռուսական դիվանագիտական գաղտնի գրադրությանն ու բանակցություններին, որոնք էլ հենց վճռորոշ էին լինելու Արևմտյան Հայաստանի և Կիլիկիայի ճակատագրի համար։ «Ասիական Թուրքիայի բաժանման դեպքում Ֆրանսիան կպահանջի Սիրիան ու Կիլիկիան մինչև Տավրոս։ Նրանք ապացուցում են, որ, քանի որ Կոստանդնուպոլիսը Դարդանելի հետ միասին, որի քաղաքական ու տնտեսական կարևորությունը վեր է կասկածից, անցնում է Ռուսաստանին և, Անգլիան արդեն նվաճել է Միջագետքը, Ֆրանսիան չի կարող բավարարվել միայն Սիրիայով, քանի որ վերջինս հարուստ երկիր է։ Հետևաբար, նրանք լրջորեն շահագրգռված են նաև Կիլիկիայով»²⁵⁴, - 1915 թ. հունիսի 17-ին Փարիզից կաթողիկոս Գևորգ 5-րդին տեղեկացնում էր Պ. Նուբարը։ Սակայն հայ գործիչների անհանգստությունը հակառակ, Պետրոգրադում մտադիր չէին Կիլիկիայի պատճառով սրել հարաբերությունները Փարիզի հետ։ Այդ պատճառով էլ ռուսական դիվանագետները խուսափում էին Հ. Զավրիյանին ու Պ. Նուբարին որոշակի երաշխիքներ տալ ապագա ինքնավար Հայաստանին Կիլիկիան միացնելու

²⁵² ՀԱԱ, ֆ. 57, ց. 5, գ. 19, թ. 44:

²⁵³ Նույն տեղում, թ. 42:

²⁵⁴ Boghos Nubar's Papers and the Armenian Question, 1915-1918, doc. N 67, p. 109.

Հարցում: Ուստի Հայ գործիչները ստիպված էին կրկին ուղղակի դիմել Ֆրանսիական ու անգլիական կառավարող շրջաններին: Մասնավորապես, Ֆրանսիայի արագործնախարար Դելկասին ներկայացրած «Հայկական Հարցի մասին» հուշագրում Պ. Նուբարն առաջարկում էր Ֆրանսիայի, Անգլիայի ու Ռուսաստանի վերահսկողության և հովանավորության ներքո ստեղծել ինքնավար Հայաստան՝ կազմված վեց վիլայեթներից և Արևմտյան Կիլիկիայից, որն ունենար ելք դեպի Միջերկրական ծով: Նախատեսվում էր Կիլիկիայի մյուս մասերը Հանձնել Ֆրանսիային²⁵⁵: Այդ ծրագրի իրագործման դեպքում մասամբ կլուծվեր Հայ ժողովրդի աղգային միասնության ցավոտ խնդիրը, Ռուսաստանն Արևմտյան Հայաստանով ու Կիլիկիայով կստանար իր համար կենսականորեն անհրաժեշտ ելքը դեպի Միջերկրական ծով, իսկ Ֆրանսիան կտիրանար Կիլիկիայի ամենաբարեբեր, անառիկ ու ընդարձակ տարածքներին: Չնայած, որ ներկայացված ծրագիրը փոխդիվանային էր, այնուամենայնիվ, Ֆրանսիան չհամաձայնեց Կիլիկիայի թեկուզ արևմտյան մասը կորցնելու տարբերակին:

Իսկ բրիտանական արտգործնախարարության պետքարտուղարի օգնական Ա. Նիքոլսոնի հետ Հանդիպման ժամանակ Պ. Նուբարը, կիլիկիահայերի ճակատագրով մտահոգ, առաջարկեց Եռյակ համաձայնության դաշնակցային զորքերի մի մասն ավհանել Կիլիկիայում, Մերսինի ու Ալեքսանդրետի նավահանգիստներում, նրանց օգնությամբ զինել Կիլիկիայի հայերին թուրքական կառավարության կողմից իրականացվող տեղահանությունն ու կոտորածները կանխելու նպատակով²⁵⁶: Նա համոզված էր, որ «դաշնակից պետությունների զորքերի ներկայության շնորհիվ, մի կողմից տեղի հայերի կյանքը, պատիվը և ունեցվածքը կարելի էր ապահովել և թուրքերին չեղոքացնել, մյուս կողմից հայկական ապստամբական շարժումով ավելացնել Կիլիկիայի նկատմամբ հայերի քաղաքա-

²⁵⁵ Раздел Азиатской Турции. По секретным документам бывшего Министерства Иностранных Дел. Под редакцией Е.А. Адамова, Москва, 1924, փաստ. № 43, էջ 138: Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и Временного правительств. Серия 3 (1914-1917), т. VII, ч. 1, М.-Л., 1935, փաստ. № 375, էջ 489:

²⁵⁶ Boghos Nubar's Papers and the Armenian Question, 1915-1918, փաստ. № 90, էջ 142:

կան նպատակների կշիռը»²⁵⁷։ Բայց Եռյակ Համաձայնության երկրներն առաջնորդվում էին շահագրիտական նկատառումներով։ Թեև նրանք 1915 թ. մայիսի 2-ին Հանդես էին եկել Հայերի ընաշնջման թուրքական քաղաքականությունը դատապարտող Հայտարարություն և գիտակցում էին, որ Կիլիկիայում ու Արևմտյան Հայաստանում իրենց գործողությունների ուշացումը կարող էր նպաստել Օսմանյան կայսրությունում Հայաստանության ծրագրի իրագործմանն, այնուամենայնիվ, Համաձայնության երկրները չչեղվեցին իրենց համար առաջնային նեղ պետական խնդիրներից։ Ա. Նիքոլսոնը Պ. Նուբարին պատասխանեց, որ Կիլիկիայում դաշնակից զորքերի ափհանումն անհնար է. «Մենք արդեն գերծանրաբեռնվել ենք, - ասաց նա, - որքան նոր գործողություն կարող ենք մեզ վրա վերցնել»²⁵⁸։ Մինչդեռ Ֆրանսիական ու անգլիական պետական գործիչներն իրենք էին ձգտում օգտագործել Հայկական մարզում թուրքական ռազմաճակատի սիրիական հատվածում, Միջագետքում ու Պարսկաստանում։ Ահա թե ինչու Հայկական վեց վիլայեթների ու Կիլիկիայի տարածքում ինքնավար Հայաստանի ստեղծման շուրջ Հայ գործիչների հետ տարվող բանակցություններում Ֆրանսիայի ու Անգլիայի արտաքին գործերի նախարարությունների աշխատակիցները, թեև խուսափում էին գործնական խոստումներից, բայց, միաժամանակ, ջանում էին չհրապարակել Պ. Նուբարին ու Հ. Զավրիյանին։ Ինչ վերաբերում է ինքնավար Հայաստանի ստեղծմանը, ապա Լոնդոնում այն դիտում էին որպես «Կովկասում բանասարկություններ անող երկրորդ Բուլղարիայի ստեղծում»։ Բացի այդ, Ռուսաստանի հետ դիվանագիտական դժվարություններից խուսափելու նպատակով անգլիական դիվանագետները Հայերի հետ բանակցությունները կախման մեջ էին դնում ասլաֆա ինքնավար Հայաստանի սահմաններում Կիլիկիան ընդգրկելու հարցում Ֆրանսիայի դիրքորոշումից²⁵⁹։ Ուստի և եվրոպական կառավարությունների հայ գործիչներին տված խոստումները չէին կարող ու հպետք է անցնեին «ակադեմիական զրույցներից այն կողմ»²⁶⁰։

²⁵⁷ ՀԱԱ, ֆ. 57, ց. 5, գ. 19, թ. 45:

²⁵⁸ Boghos Nubar's Papers and the Armenian Question, 1915-1918, doc. N 90, p. 142.

²⁵⁹ «Հայաստանի ավտոնոմիան» և Անտանտան, փաստ. N 42, էջ 27:

²⁶⁰ Նույն տեղում, փաստ. N 15, էջ 11; N 19, էջ 14:

ինքնավար Հայաստանի ստեղծման մեկ ուրիշ տարրերակ էր թուրքական հովանավորության ներքո հայկական ինքնավարության ծրագիրը, որը 1915 թ. աշնանը Եռյակ համաձայնության երկրների դիվանագիտական քննարկումների առարկա դարձավ Ռուսաստանի արտգործնախարարության նախաձեռնությամբ, Հ. Զավրիյանի միջոցով: Այն ասիական թուրքիայում սուլթանի ժառանգական իշխանության ներքո Սիրիայի, Պաղեստինի, Միջագետքի, Արաբիայի, Կիլիկիայով հանդերձ Հայաստանի ու Քրդստանի ինքնավար նահանգներով միասնության ստեղծման ընդարձակ ծրագրի բաղկացուցիչ մասն էր: Ծրագրի հիմքում թուրքիայի ռազմածովային նախարար ու Սիրիայում գործող 4-րդ թուրքական բանակի հրամանատար Զեմալի հետ էնվերի ու Թալեաթի տարաձայնություններն էին, որոնք Ռուսաստանի արտգործնախարարությունում գիտվում էին իբրև միջոց Կ.Պոլսի ու սևծովյան նեղուցների խնդիրը ռուսական պետության շահերին համապատասխան լուծելու համար: Այդ նպատակով Պետրոգրադում պատրաստ էին ընդունել ասիական թուրքիայի անկախությունն ու անձեռնմխելիությունը երաշխավորելու, նրան թուրքիայի սուլթանի ժառանգական իշխանությամբ օժտելու վերաբերյալ Զեմալի պայմանները: Բայց Փարիզում ու Լոնդոնում չընդունեցին ռուսների առաջարկած ծրագիրը և մերժեցին Զեմալի հետ նախատեսվող համաձայնագիրը, որովհետև դրանով Ռուսաստանը կստանար Կ.Պոլսի ու նեղուցները, իսկ իրենք՝ ոչինչ «թուրքական ժառանգությունից»:

Այսպիսով, 1915 թ. դիվանագիտական քննարկման առարկա դարձած Արևմտյան Հայաստանի ու Կիլիկիայի ինքնավարության հարցը սոսկ խաղաքարտ էր Եռյակ համաձայնության պետությունների համար՝ հասնելու իրենց նվաճողական ծրագրերի իրականացմանը: Ավելին, արևմտահայերի տեղահանության ու կոտորածների պայմաններում Արևմտյան Հայաստանի ու Կիլիկիայի ինքնավարության դրույթն անիրագործելի էր, նույնիսկ մեծ տերությունների ցանկության դեպքում: Սակայն, հայերի ինքնավարության խնդիրը պահվում էր քաղաքական շահարկումների օրակարգում, քանի դեռ մեծ տերություններին անհրաժեշտ էր հայկական մարդու ժր:

LILIT HOVHANNISYAN
Institute of History, NAS RA

**THE QUESTION OF THE AUTONOMY OF
WESTERN ARMENIA IN 1915**

Summary

After the start of World War I Western Armenia became an arena of the Russian-Turkic military actions.

It resulted in the changes in the Near-Eastern policy of the Great Powers and became a very serious factor influencing the Armenian question.

The involvement of Turkey as an ally of Germany in the War disseminated last hopes of the Entente states about the neutrality of Turkey. Consequently the diplomatic principle of the necessity of preserving territorial integrity of the Ottoman Empire had disappeared.

Moreover, Russia, England and France put forward the problem of the Ottoman "heritage," i.e. partition of the Asian territories of Turkey.

Part of this problem was the question of the future of Western Armenia and Cilicia.

Taking advantage of the military-political situation, the Russian Caucasian army occupied the territory of Western Armenia. Russians aimed at opening the continental way to the Black Sea straits and Constantinople.

Foreign political programs of the Russian Empire coincided with the liberation national aspirations of Armenians.

Thus the decisive and successful military actions in the Caucasian front inspired Armenians with the idea of liberation from the Turkish domination.

The realization of reforms and getting autonomy within the limits of the Ottoman Empire were dreamt by the Armenians during several decades. And they thought that their realization

would be possible with the victory of the Russian Empire and its allies in the War.

The problem of the autonomy of Western Armenia and Cilicia discussed in the diplomatic circles was only a playing card for the Entente states aiming to reach the realization of their own plans of the conquest.

Moreover, the idea of the autonomy of Western Armenia and Cilicia, even in the case of great desire of the Great Powers, was unrealizable in conditions of deportations and massacres of Western Armenians.

Negotiations of the Armenian public and political figures with the representatives of the European governments showed that their real interests had not corresponded to the project of creation of autonomous Western Armenia. They promised to help but in reality they acted according to their interests. Thus, the problem of the autonomy of Western Armenia was kept within the orbit of political speculations.